

Minulost a budoucnost rozpínajícího se vesmíru

Zdeněk Mikulášek

Ústav teoretické fyziky a astrofyziky
Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně

Rozměry vesmíru

Zprvu: vesmír je celý viditelný, končí sférou stálic. Rozměry: pár poloměrů Země

1850 první úspěšná měření vzdálenosti nejbližších hvězd – vesmír $> 10^5$ světelných let

Začátek 20. století, většina soudila: vesmír $\equiv$ Galaxie

20. léta 20. století E. Hubble ukázal: spirální mlhoviny - hvězdné soustavy podobné naší **Galaxii** $\rightarrow$ vesmír se rozrostl na miliardy sv. let.

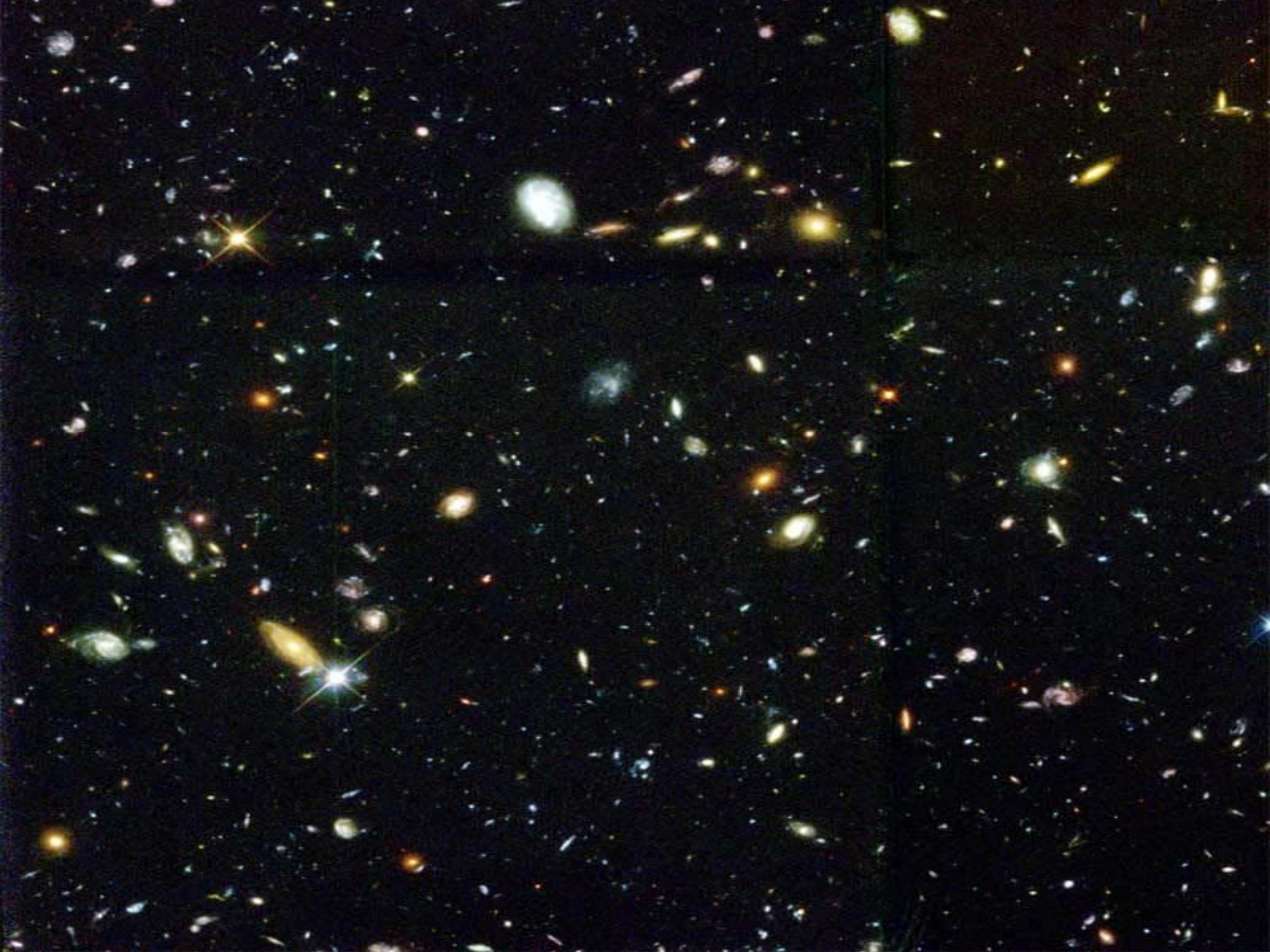
Dalekohled: „stroj času“

Důsledek konečné rychlosti světla:

$$c = 2,997\,924\,58 \cdot 10^8 \text{ m s}^{-1}$$

Pohled do hlubin vesmíru je současně
pohledem do hlubin jeho minulosti

Hubbleův kosmický dalekohled dohlédne
až do doby, kdy vznikaly galaxie –
vše zachyceno na mnohahodinové
expozici - tzv. *hlubokém poli*.

Vzdálenosti vesmírných objektů

Základem měření paralaxy bližších hvězd – náročné, přelom znamená družice Hipparcos → změřila vzdálenosti milionu hvězd →

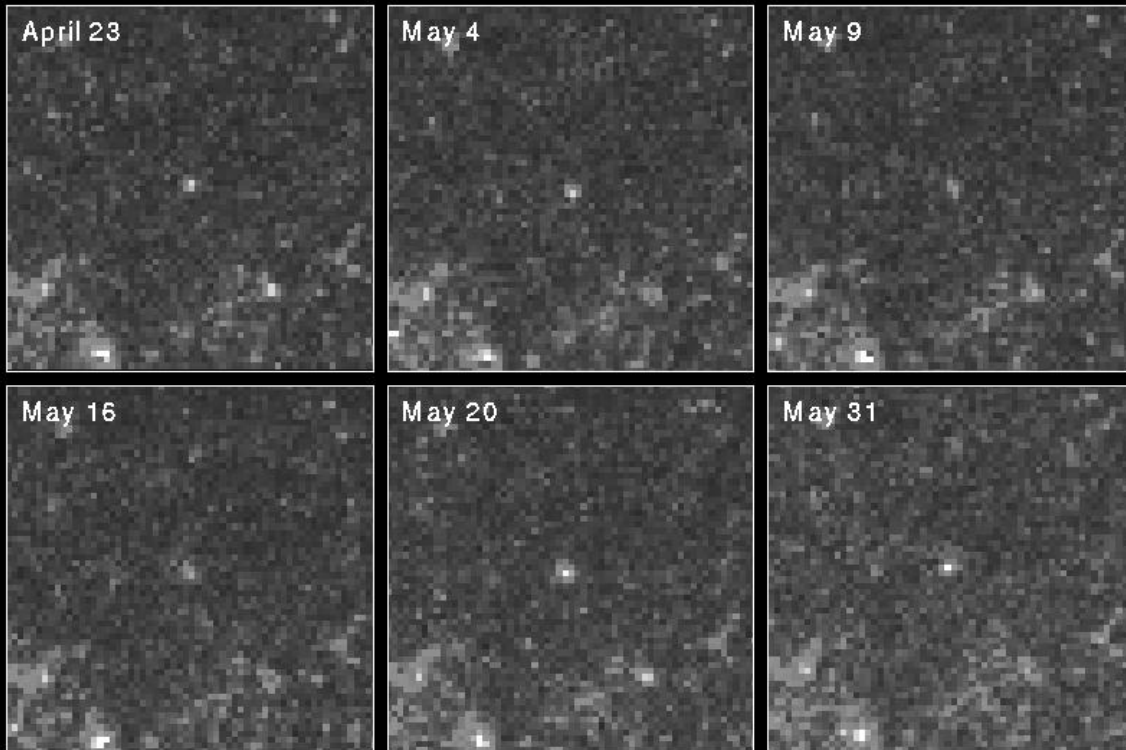
kalibrace zářivého výkonu tzv. *standardních svíček*.

Nejdůležitější - *cefeidy* ($P-L$), *supernovy Ia*.

- Pro galaxie sofistikované metody: Tullyova-Fisherova, fluktuace jasnosti, Sjunjajevův efekt.

Cepheid Variable Star in Galaxy M100

HST-WFPC2

Stěžejní úkol
Hubbleova
dalekohledu
tyto metody
spolu navázat
– studiem
cefeid
v bližších
galaxiích →

poměrně spolehlivé určování vzdálenosti velice vzdálených galaxií.

Rozpínání vesmíru

Statičnost a věčnost – zcela přirozený atribut vesmíru až do začátku 20. stol.

Vesto Slipher – galaxie (mlhoviny) jeví červený posuv čar. Edwin Hubble: posuv z je úměrný vzdálenosti r - důsledek rozpínání prostoru (vesmíru).

Hubbleova-de Sitterova konstanta, $H_0 = V/r$, rozměr km/s/Mpc, v SI s^{-1} – definuje okamžité tempo rozpínání, $\tau = 1/H$ – odhad stáří vesmíru, který expanduje bez zrychlení. Poslední měření: $H = (74 \pm 2) \text{ km/s/Mpc} \approx \tau = 1/H = 13 \text{ miliard let}$.

Lze tedy čekat, že s tím, jak vesmír stárne, bude hodnota Hubbleovy konstanty klesat!

Kosmologický červený posuv, povaha rozpínání

Kosmologický červený posuv - důsledkem natažení fotonu při jeho cestě rozpínajícím se prostorem: vesmír se od vyslání fotonu zvětšil $(z+1)$ krát, všechny vidíme $(z+1)$ krát zpomalené.

Vzdálenosti ve vesmíru se zvětšují 1/14 mld/rok, v jednom m^3 ročně přibude asi $0,2 \text{ mm}^3$ nového prostoru.

Vesmír se nikam nerozpíná, nese si svůj prostor sebou, není to tedy analogie exploze.

Střed rozpínání neexistuje! Vesmír je izotropní

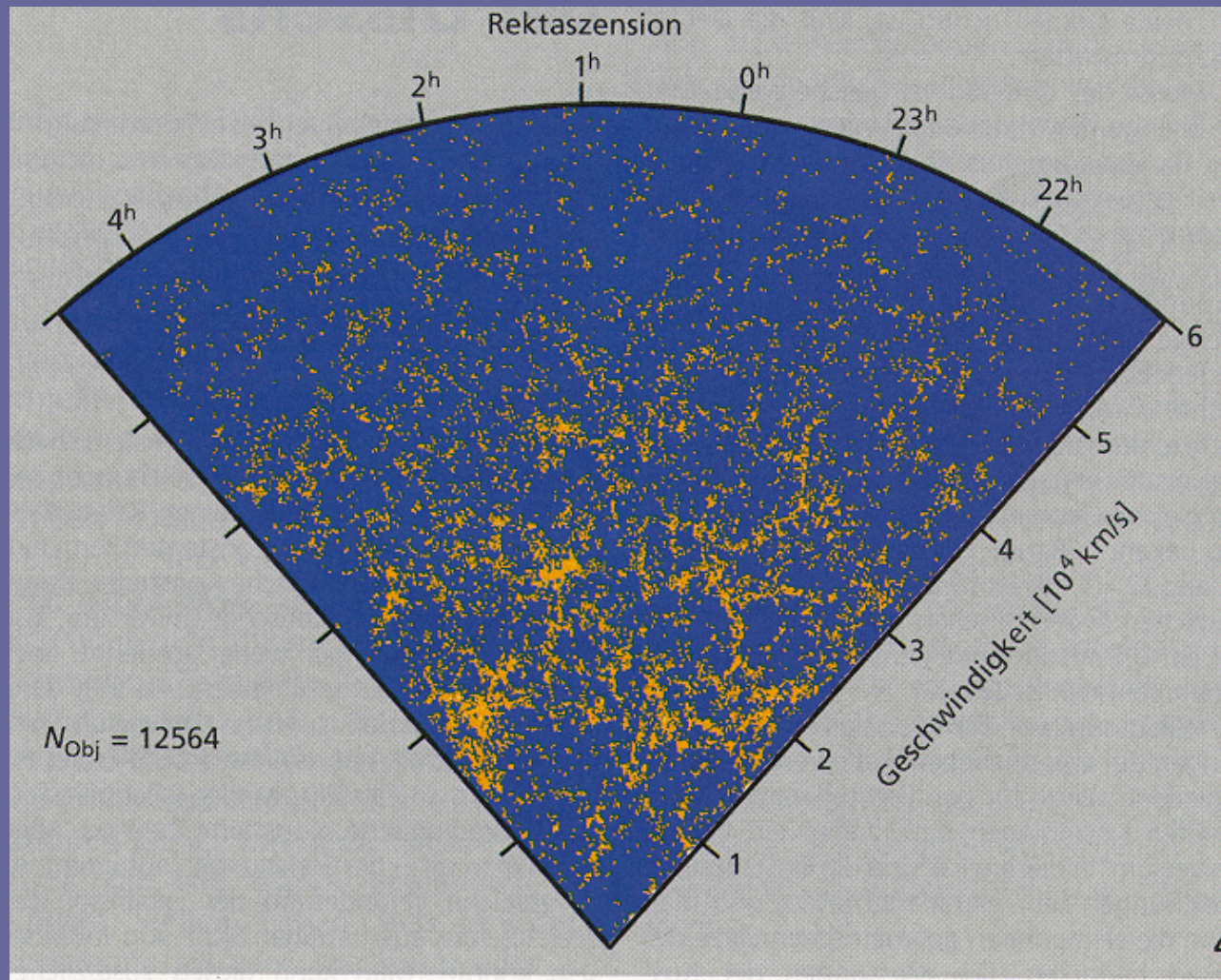

V minulosti byly všechny body vesmíru u sebe, vesmír má svůj počátek v čase – **velký třesk**.

Nejvzdálenější objekty – aktivní jádra galaxií – kvasary + supernovy Ia, vzdálenosti vyjadřované v z , $z < 11,1$.

Dohlédneme však ale až k $z = 1400$! – **reliktní záření**, hlouběji je už vesmír neprůhledný.

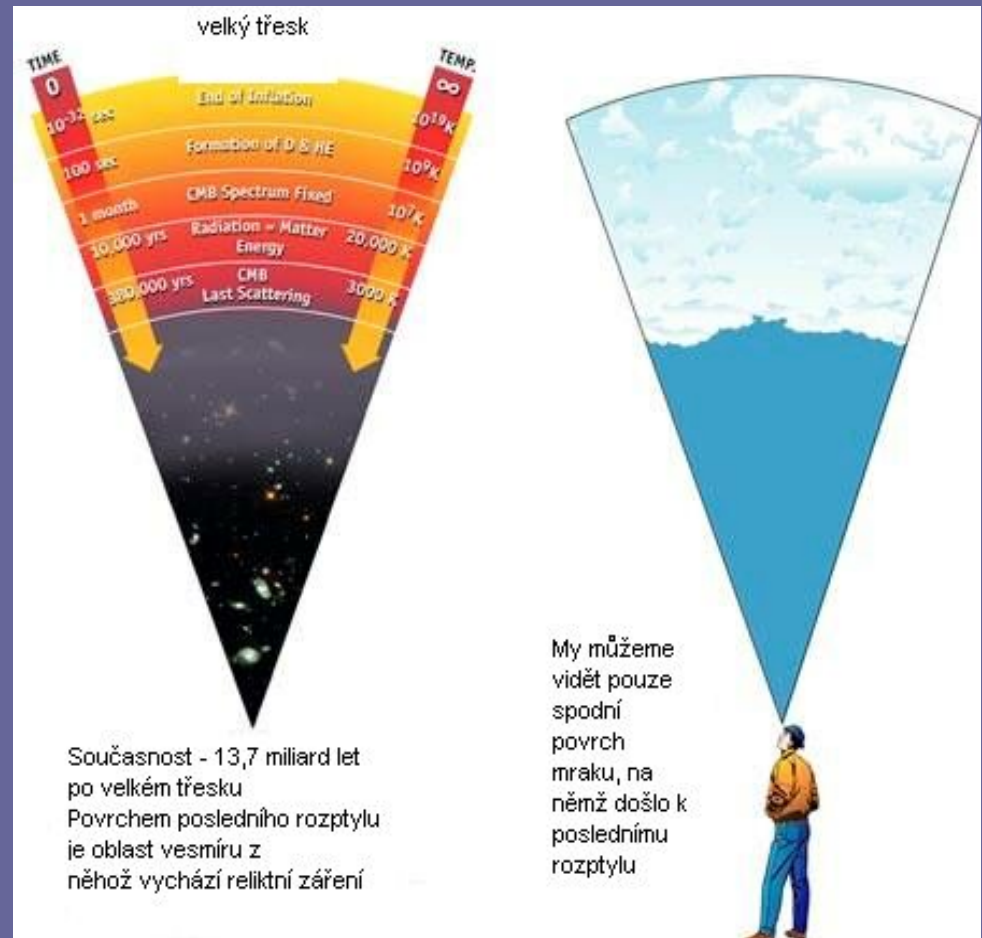
Kosmologický posuv – nejspolehlivější míra vzdálenosti – pomocí něj řada odhalení, např. šokující **buněčná struktura vesmíru**.

Kosmologický horizont

Objem pozorovatelného vesmíru je konečný: c krát stáří vesmíru. Na okraji vidíme objekty velice mladé, $v \rightarrow c$.

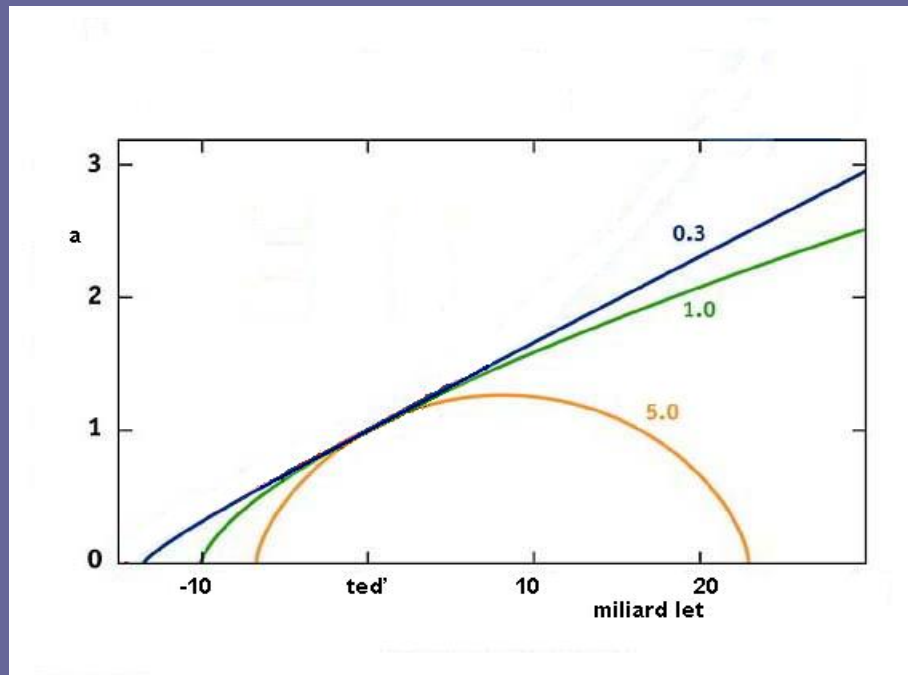
Objekty s $v > c$ viditelné nejsou, nijak nás neovlivňují.

I viditelné objekty mohou z horizontu zmizet!

Standardní model vesmíru

Vesmír rovnoměrně vyplněn inertní gravitačně interagující látkou – gravitace je pro vývoj vesmíru určující silou. Teorie gravitace: obecná teorie relativity, ale i Newtonova gravitace

První modely z OTR
Friedman, de Sitter.
Dokázali mj.: vesmír
je nestatický, buď
se rozpíná nebo
hroutí. Tlak
nedůležitý – no grad

Analogie – vrh předmětu v gravitačním poli
vzhůru: typy řešení eliptický, parabolický a
hyperbolický vesmír – boj mezi setrvačností a
zbrzdující gravitační silou $F \sim -R^2$

A. Einstein ve snaze o podržení stacionarity
zavádí tzv. **kosmologickou konstantu Λ** – její
existenci rovnice OTR připouštějí. Má povahu
odpudivé gravitace vakua: $F \sim R$ – zajistil by jí
ovšem jen vratkou stabilitu.

Einstein po objevu rozpínání vesmíru:

„Kosmologická konstanta byl můj největší omyl“,
v tom se ale krutě mýlil!

Osud vesmíru

záleží na vývoji jeho rozpínání - škálovací faktor a .
Budoucí vývoj - řešením rovnic obecné teorie relativity.
Musíme znát tempo rozpínání i v minulosti.

Nezbytné informace lze získat i kritickým sledováním
tempa rozpínání blízkého i vzdáleného vesmíru.

Současné tempo rozpínání a očekávanou dynamiku
udává Hubbleova konstanta H a decelerační parametr
 q . H určuje i velikost tzv. kritické hustoty vesmíru:

$$H_0 = \frac{\dot{a}}{a}, \quad q_0 = -\frac{1}{H_0^2} \frac{\ddot{a}}{a} = -\frac{\ddot{a} a}{\dot{a}^2}.$$

$$\rho_{k0} = \frac{3H_0^2}{8\pi K} = 9,2 \cdot 10^{-27} \text{ kg m}^{-3} = 8,3 \cdot 10^{-10} \text{ Jm}^{-3}. \quad \Omega_0 = \frac{\rho_0}{\rho_{k0}}.$$

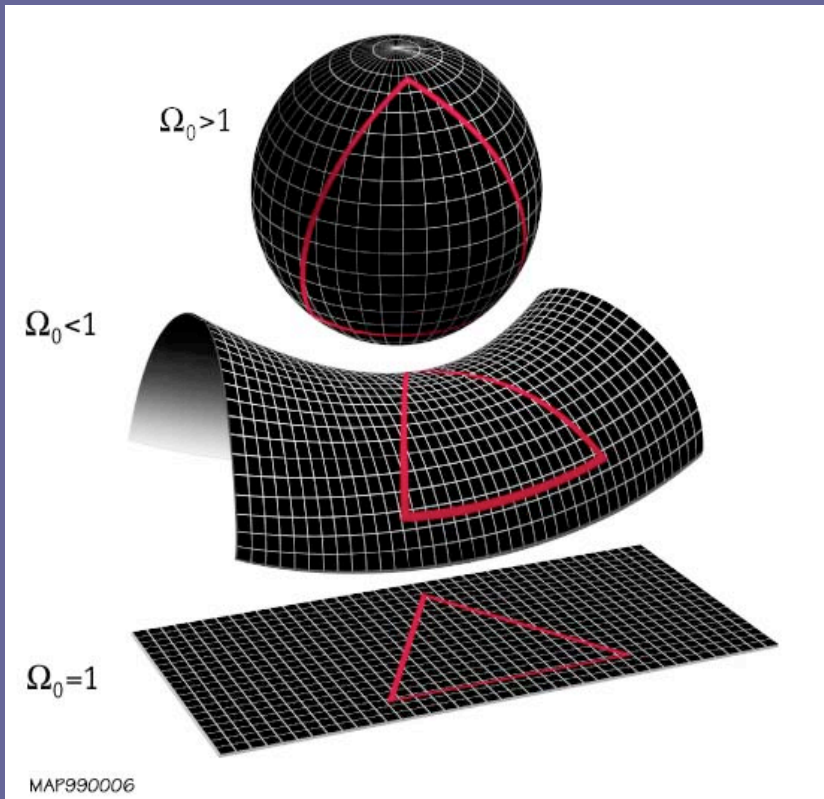
Friedmanovy modely vesmíru

Gravitační teorie – OTR bez kosmologické konstanty. Expandující vesmír – vlastnosti závisejí hustotě a tempu rozpínání. Všechna řešení mají počátek rozpínání.

Elipsoidický vesmír – $\Omega_0 > 1$ - konečný objem, uzavřen sám v sobě, má kladnou křivost.

Tempo rozpínání stále klesá, po čase se vesmír začne hroutit ($q > \frac{1}{2}$) a vše jednou skončí opak velkého třesku - *velkým křachem*. Čas se zastaví.

Další cykly ale už nebudou!

Parabolický vesmír,
 $\Omega_0 = 1, q = \frac{1}{2}$,
nekonečný vesmír,
plochý (euklidovský),
v $t = \infty$ se rozpínání
zastaví.

Stáří vesmíru: $\tau_0 =$
 $2/3/H_0 = 8,6$ mld let.

Hyperbolický vesmír, $\Omega_0 < 1$, nekonečný objem,
záporná křivost. Tempo rozpínání klesá ($q < \frac{1}{2}$),
ale nezastaví se. Gravitace látky ve vesmíru
nedokáže rozpínání zastavit.

Pozorovatelské testy

- Vesmír je zřejmě velice plochý ($\Omega_0 = 1$) , ale jeho baryonová hustota činí sotva 5% kritické.
- Nejstarší hvězdy ve vesmíru mají 13,5 mld let, což zřetelně víc, než kolik připouštějí klasické modely vývoje vesmíru.
- Decelerační parametr q stanovený z pozorování supernov Ia je záporný! Žádná decelerace, ale akcelerace rozpínání. H. konstanta je konstantní.

Něco nám tu nesouhlasí!